

Ευχαριστίες

Η ιδέα για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου προέκυψε αρκετά χρόνια πριν, την περίοδο της εκπόνησης της διδακτορικής μου εργασίας, και αποτελεί καρπό μιας ερευνητικής και αναγνωστικής προσπάθειας των τελευταίων δέκα ετών. Η έλλειψη ενός βιβλίου στην ελληνική γλώσσα που να πραγματεύεται τις κυριότερες θεωρίες για τις πολιτικές ελίτ αποτέλεσε το βασικό κίνητρο για την υλοποίηση αυτού του συγγραφικού εγχειρήματος.

Μολοντί η συγγραφή αποτελεί κατά βάση μια μοναχική διαδικασία, η έκδοση του συγκεκριμένου συγγράμματος δεν θα ήταν εφικτή χωρίς τη συμβολή κάποιων ανθρώπων οι οποίοι, άμεσα ή έμμεσα, συνετέλεσαν στην υλοποίησή του.

Την περίοδο της διδακτορικής μου διατριβής, οι Μιχάλης Σπουρδαλάκης και Δημήτρης Σωτηρόπουλος ήταν οι άνθρωποι που με βοήθησαν πολύ στην αρχική μου ενασχόληση με τις πολιτικές ελίτ, γι' αυτό τους ευχαριστώ θερμά.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους διοργανωτές του σεμιναρίου «Κοσμάς Ψυχοπαίδης», Στέφανο Δημητρίου, Αλίκη Λαβράνου και Θωμά Νουτσόπουλο, καθώς και σε όλους τους συμμετέχοντες. Οι παρατηρήσεις και οι συμβουλές τους υπήρξαν πολύτιμες όσον αφορά τη διαμόρφωση του δεύτερου κεφαλαίου για την Ιταλική Σχολή των Ελίτ.

Οι Θανάσης Γκιούρας, Δημήτρης Γιακούλας, Γιάννης Καραγιάννης και Σταμάτης Πουλακιδάκος ήταν οι άνθρωποι στους οποίους πολλές φορές στράφηκα για να ζητήσω τη γνώμη τους, που μου την προσέφεραν απλόχερα. Τους είμαι ευγνώμων.

Οι καλοί συνάδελφοι Σπύρος Καλτσάς και Θωμάς Νουτσόπουλος, καθώς και η Άννα Μπουλογούρη, ανέλαβαν το κοπιώδες έργο να διαβάσουν το βιβλίο και να προτείνουν τροποποιήσεις, βελτιώ-

σεις και αλλαγές. Η συμβολή τους είναι πολύ σημαντική και τους ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου.

Οι εκδόσεις Προπομπός προσέγγισαν εξαρχής με ιδιαίτερη χαρά τη συγκεκριμένη έκδοση. Τους ευχαριστώ πολύ για τη συνεργασία και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν.

Οι γονείς μου Νίκος και Κική, από τα φοιτητικά μου κιόλας χρόνια, στάθηκαν δίπλα μου σε όποια επιλογή έκανα, προσφέροντάς μου ανεξάντλητη υποστήριξη και ενθάρρυνση. Δίχως άλλο, η συμβολή τους είναι τεράστια.

Τέλος, το μεγαλύτερο ευχαριστώ οφείλω στην Εμμανουέλα. Εκτός από σύντροφός μου στη ζωή, ήταν και σύντροφός μου στο δύσκολο αυτό εγχείρημα. Πολλές φορές με συμβούλευσε για το συγκεκριμένο βιβλίο, όντας παράλληλα και ο άνθρωπος που είδε τις αρχικές εκδοχές αυτού του κειμένου, κάνοντάς μου σημαντικές παρατηρήσεις και προτάσεις για τη βελτίωσή του. Χωρίς τη συμβολή, αλλά κυρίως την κατανόσή της σε όλα τα επίπεδα, η ολοκλήρωσή του θα ήταν αναμφίβολα ένα έργο πολύ πιο δύσκολο.

Πρόλογος

Βασικός στόχος της συγκεκριμένης μονογραφίας είναι η περιγραφή των κυριότερων θεωριών για τις πολιτικές ελίτ από τα τέλη του 19ου αιώνα έως και τις μέρες μας, με έμφαση στις επιδράσεις που έχουν ασκήσει στη λειτουργία των πολιτικών συστημάτων. Μέσω της ανάλυσης των συγκεκριμένων θεωριών, προκύπτει ως βασικός στόχος η ανάδειξη του τρόπου διαμόρφωσης και επιρροής της πολιτικής εξουσίας στις σύγχρονες κοινωνίες, έχοντας ως κύρια μεταβλητή ανάλυσης τον ρόλο που διαδραματίζουν οι ηγετικές πολιτικές ομάδες. Το παρόν σύγγραμμα επιδιώκει να καλύψει ένα κενό που υπάρχει στην ελληνική βιβλιογραφία αναφορικά με τις θεωρίες για τις πολιτικές ελίτ, και παράλληλα να συντελέσει στην επιστημονική συζήτηση για τον ρόλο που διαδραματίζουν οι σύγχρονες πολιτικές ηγεσίες στη διαμόρφωση του πολιτικού φαινομένου. Παρόλο που το συγκεκριμένο σύγγραμμα καλύπτει ένα μεγάλο εύρος θεωριών, ορισμένες εκ των οποίων έχουν διατυπωθεί αρκετές δεκαετίες πριν, είναι γεγονός ότι οι περισσότερες εξ αυτών εξακολουθούν να είναι επίκαιρες. Η εν λόγω διαπίστωση συνδέεται με το γεγονός ότι εστιάζουν και αναλύουν ζητήματα, όπως οι επιδράσεις των συνθηκών της κρίσης στη λειτουργία των πολιτικών συστημάτων, η άνοδος και η πτώση των ελίτ, αλλά και τα μέσα που οι τελευταίες έχουν στη διάθεσή τους προκειμένου να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους σε μια κοινωνία. Αναμφισβήτητα, αυτά τα ζητήματα βρίσκονται στον πυρήνα της μελέτης του σύγχρονου πολιτικού φαινομένου.

Ο ανά χείρας τόμος χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι κύριοι ορισμοί που έχουν διατυπωθεί για τις πολιτικές ελίτ, με έμφαση στην αξιολόγησή τους, αλλά και στην ανάδειξη των παραμέτρων εκείνων που καθιστούν δύσκολη τη διατύπωση ενός κοινώς αποδεκτού ορισμού. Παράλληλα, στο πρώ-

το κεφάλαιο αναλύονται τα βασικότερα χαρακτηριστικά των θεωριών των ελίτ, αλλά και οι λόγοι που καθιστούν σημαντική τη μελέτη των συγκεκριμένων θεωριών. Τέλος, αναπτύσσεται και μια βασική διάκριση μεταξύ πολιτικών ελίτ, με την έννοια των στελεχών που κατέχουν αντίστοιχες θεσμικές πολιτικές θέσεις (π.χ., κοινοβουλευτικές, υπουργικές) και ελίτ στον χώρο της πολιτικής, ένας όρος που περιγράφει τα στελέχη εκείνα που προέρχονται και από άλλους τομείς της κοινωνίας, πλην όμως διαθέτουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία επηρεασμού των πολιτικών αποφάσεων (π.χ., οικονομία, γραφειοκρατία). Η συγκεκριμένη διάκριση κρίνεται απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση των θεωριών που περιλαμβάνονται στο βιβλίο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται οι θεωρίες των εκπροσώπων της Ιταλικής Σχολής των Ελίτ, και πιο συγκεκριμένα των Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto και Robert Michels, όπως αναπτύχθηκαν από τα τέλη του 19ου αιώνα έως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού. Ακολουθώντας τη βιβλιογραφία και την επιστημονική συζήτηση γύρω από τις συγκεκριμένες θεωρίες, το κύριο επιχείρημα που αναπτύσσεται είναι ότι οι θεωρίες της Ιταλικής Σχολής των Ελίτ δεν συνιστούν στον πυρήνα τους αντιδημοκρατικές θεωρίες, αλλά μία κριτική προσέγγιση της δημοκρατίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι κυριότερες θεωρίες που αναπτύχθηκαν υπό το πρίσμα του δημοκρατικού ελιτισμού, ή εναλλακτικά της αντίληψης ότι δημοκρατία και ελίτ δεν είναι ασύμβατες έννοιες. Στο πλαίσιο αυτό, αναλύονται οι θεωρίες των Harold Lasswell, Karl Mannheim, Charles Wright Mills, Suzanne Keller, G. William Domhoff και Robert Putnam. Οι εν λόγω θεωρίες επιμερίζονται σε δύο κύρια θεωρητικά ρεύματα. Στο πρώτο εξ αυτών, εκείνο της κυρίαρχης ελίτ, βασικό επιχείρημα αποτελεί η ύπαρξη μίας ελίτ ή ενός μικρού αριθμού κατηγοριών ελίτ που μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια (π.χ., πολιτική, οικονομική), όπου κύρια χαρακτηριστικά αποτελούν η ύπαρξη ενός ισχυρού βαθμού κοινωνικής ομοιογένειας, η παρουσία ενιαίας δομής, αλλά και η ευρεία ομοφωνία γύρω από ένα μεγάλο εύρος θεμάτων. Αντίθετα, στο δεύτερο εξ αυτών, που συγκροτεί την πλουραλιστική προσέγγιση

των ελίτ, οι ελίτ εντοπίζονται σ' έναν σημαντικό αριθμό πτυχών της κοινωνίας, διατηρούν ξεχωριστή δομή, μεγάλο βαθμό αυτονομίας, καθώς και έναν πιο περιορισμένο βαθμό κοινωνικής ομοιογένειας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται οι σύγχρονες προσεγγίσεις για τις ελίτ. Έμφαση δίνεται στις θεωρίες των John Higley, Heinrich Best, Mattei Dogan, Jan Pakulski, Eva Etzioni-Halevy, Luca Verzichelli, Maurizio Cotta, Ursula Hoffmann-Lange, Murray Milner και Michael Burton. Οι συγκεκριμένες θεωρίες αναλύονται βάσει τριών κύριων παραμέτρων. Πρόκειται για τον τρόπο διαμόρφωσης και λειτουργίας των ελίτ στις σύγχρονες κοινωνίες, τον ρόλο των ελίτ υπό το πρίσμα της διεθνοποίησης της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, και την ανάλυση του ρόλου των ελίτ σε συνθήκες κρίσης και έντονων κοινωνικών αλλαγών.

Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικές τάσεις και μεθοδολογικές προσεγγίσεις της εμπειρικής έρευνας για τις ελίτ και το πολιτικό προσωπικό τα τελευταία χρόνια, τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στην περίπτωση της Ελλάδας.

Το συγκεκριμένο σύγγραμμα είναι γραμμένο με απλό τρόπο και απευθύνεται τόσο σε φοιτητές και καθηγητές στο πεδίο των πολιτικών και κοινωνικών επιστημών όσο και στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, που επιθυμεί να κατανοήσει τη λειτουργία του σύγχρονου πολιτικού φαινομένου και τη διαμόρφωση της πολιτικής εξουσίας, υπό την οπτική των ηγετικών πολιτικών ομάδων.

1

Ορίζοντας τις πολιτικές ελίτ

1.1 Εισαγωγή

Η χρήση του όρου «πολιτικές ελίτ» αποτελεί κοινό τόπο στη δημόσια σφαίρα εδώ και αρκετές δεκαετίες. Στον δημόσιο λόγο, ο εν λόγω όρος συνήθως έχει αρνητική χροιά, υπονοώντας έναν περιορισμένο αριθμό στελεχών που διαθέτουν δυσανάλογα μεγάλη εξουσία συγκριτικά με τους απλούς πολίτες, τόσο σε επίπεδο πρόσβασης σε ισχυρές θέσεις όσο και σε επίπεδο επιρροής στη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων¹.

Παρόλο που η διαπίστωση αυτή δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα, είναι γεγονός ότι από μόνη της δεν είναι επαρκής ώστε να κατανοήσουμε τι ακριβώς συνεπάγεται η ύπαρξη των πολιτικών ελίτ στη λειτουργία ενός πολιτικού συστήματος. Τι ακριβώς υποδηλώνει για μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, η ύπαρξη πολιτικών ελίτ; Ποια είναι εκείνα τα μέλη που συγκροτούν τις ελίτ στην πολιτική, από ποιους τομείς της κοινωνίας προέρχονται και ποια σχέση διαμορφώνεται μεταξύ τους; Ποιες είναι οι συνθήκες που συμβάλλουν στην ανάδειξη και την αναπαραγωγή τους; Πώς διαμορφώνεται η σχέση μεταξύ πολιτικών ελίτ και πολιτών;

Αναμφίβολα, τα παραπάνω ερωτήματα θέτουν ένα πλαίσιο ανάλυσης και συνιστούν τα βασικότερα ερωτήματα που οι θεωρίες για τις πολιτικές ελίτ, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, επιδιώκουν να απαντήσουν. Παρ' όλα αυτά, ένα πρώτο πρόβλημα που καλούνται

1. Ενδεικτική είναι η σχετική αναφορά του Zannoni (1978: 7), ο οποίος, αναφερόμενος στον όρο «ελίτ», υποστήριξε ότι αποτελεί τον πλέον χρησιμοποιημένο στη βιβλιογραφία των κοινωνικών επιστημών προκειμένου να περιγραφεί η κυριαρχία μιας μειονότητας στην πλειοψηφία του πληθυσμού.

κατηγοριοποίησή τους που συναντάμε σε μεταγενέστερες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Η επιλογή να αναφερθούμε στην ανάλυσή μας και σε κάποια βιογραφικά στοιχεία του Pareto δεν είναι τυχαία. Στην πραγματικότητα, σχετίζεται με το γεγονός ότι το έργο του (όπως και ο βίος του) είναι το πιο πολυσυζητημένο μεταξύ των εκπροσώπων της Ιταλικής Σχολής των Ελίτ και αυτό που συνδέεται περισσότερο με τον φασισμό. Αναμφίβολα, η αμφιλεγόμενη στάση έναντι του έργου του Pareto εν πολλοίς οφείλεται και στο γεγονός ότι πέθανε λίγους μόλις μήνες μετά την άνοδο στην εξουσία του φασιστικού κόμματος στην Ιταλία, αδυνατώντας να προβεί σε μια αναλυτική αξιολόγηση των αρνητικών στοιχείων που είχε ήδη αρχίσει να εντοπίζει στο καθεστώς που επέβαλε ή ακόμα και να αναπτύξει μια κριτική στάση εναντίον του (Cirillo, 1983: 235 & 241). Αντιθέτως, αυτά τα στοιχεία τα συναντάμε στις περιπτώσεις του Mosca και του Michels, οι οποίοι έλαβαν ξεκάθαρη θέση υπέρ της υπεροχής του δημοκρατικού πολιτεύματος.

2.4 Ο Robert Michels και ο «σιδερένιος νόμος της ολιγαρχίας»

Το τελευταίο, χρονικά, μέλος της Ιταλικής Σχολής των Ελίτ είναι ο Robert Michels. Στη διάσημη μελέτη του για τα πολιτικά κόμματα, και πιο συγκεκριμένα για το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1911, υποστήριξε ότι σε κάθε οργάνωση υπάρχει η ροπή προς την ολιγαρχία, ή αλλιώς ο *«σιδερένιος νόμος της ολιγαρχίας»*. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο κανόνα, σε κάθε οργάνωση τα ανώτερα στελέχη είναι αυτά που συμμετέχουν ουσιαστικά και λαμβάνουν όλες τις αποφάσεις (Michels, 1997: 62, 90). Αυτή η δυνατότητα που διασφαλίζουν οι ηγετικές κομματικές ομάδες απορρέει από την ικανότητα που έχουν να οργανώνονται ευκολότερα απ' ό,τι ο λαός. Πρόκειται για μία άποψη την οποία είχε προβάλει emphaticά και ο Mosca. Οι πολίτες, σύμφωνα με τον Michels, δεν μπορούν να διαβουλευθούν και να αποφασίσουν με σύνεση γύρω από ένα ζή-

τημα, καθώς επηρεάζονται πολύ εύκολα από τα πρόσωπα, το όνομα που τους είναι γνωστό, και τον χαρισματικό ηγέτη (Michels, 1997: 124). Γνωρίζοντας τις εν λόγω αδυναμίες των μαζών, οι ηγέτες δημιουργούν έναν κύκλο έμπιστων ανθρώπων, οι οποίοι καλούνται να επιλέξουν όσους θα αναλάβουν ηγετικές θέσεις, αλλά και τη διαχείριση του κομματικού μηχανισμού (Michels, 1997: 129-130), μια άποψη που υιοθετούν και τα υπόλοιπα μέλη της Ιταλικής Σχολής των Ελίτ.

Με βάση τα παραπάνω, το έργο του Michels χαρακτηρίζεται από τον περιορισμένο ρόλο που αναγνωρίζει στις μάζες και στα κομματικά μέλη, για τα οποία υποστήριξε ότι δεν επιλέγουν τα ίδια τους εκπροσώπους τους, αλλά απλά παρέχουν την αναγκαία, άμεση ή έμμεση, νομιμοποίηση (Michels, 1997: 242).

Ο Michels, όπως και ο Ostrogorski (1964) λίγα χρόνια νωρίτερα, υποστήριξε ότι οι κομματικές μηχανές, μέσω των ιεραρχικών βαθμίδων και των επιτροπών που δημιουργούν, αποκτούν μια αυστηρά οριοθετημένη γραφειοκρατία, η οποία συμβάλλει τα μέγιστα στην εύρυθμη λειτουργία της κομματικής μηχανής (Michels, 1997: 129-130). Μέσω της εν λόγω στοχευμένης δημιουργίας μιας συμπαγούς δομής, οι πολιτικές ελίτ επιτυγχάνουν την αντιστροφή της σχέσης μεταξύ των εκλεγμένων ηγετών και της πλειοψηφίας, η οποία είναι πλέον πλήρως χειραγωγημένη. Οι πρακτικές αυτές είναι εφικτό να προσδώσουν στον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων μια επίφαση δημοκρατικών διαδικασιών στο εσωτερικό τους, παραπέμποντας σε κόμματα μαζών, με τους ηγέτες πρώτους απ' όλους να προωθούν τη συγκεκριμένη λειτουργία⁸. Στην πραγματικότητα, όμως, όπως παρατηρεί και ο Τσερόνι (1986: 67), ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν τα κόμματα παραπέμπει στα κόμματα στελεχών. Στο ίδιο πνεύμα και

8. Η θέση αυτή του Michels και του Ostrogorski εξακολουθεί να είναι επίκαιρη, αν αναλογιστούμε την περίπτωση του κόμματος-δικτύου, το οποίο ως θεωρητικό μοντέλο φαίνεται να παρουσιάζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τα όσα υποστήριξαν οι δύο κλασικοί θεωρητικοί των κομμάτων (π.χ., ο περιορισμένος ρόλος των μελών, τα οποία, εν πολλοίς, ταυτίζονται με τους απλούς υποστηρικτές, η ψευδπίφαση της άμεσης συμμετοχής, καθώς και ο αυξημένος ρόλος των ηγετικών κομματικών ομάδων). Για τη λειτουργία του κόμματος-δικτύου, βλ. Heidar & Saglie, 2003· Σακελλαρόπουλος & Σωτήρης, 2005.

ο Duverger (1978: 134), συμφώνησε με την άποψη του Michels, ότι δηλαδή οι ηγέτες των κομμάτων τείνουν να διευρύνουν την εξουσία τους λόγω του ότι τα μέλη τους σπανίως αντιτίθενται σε μια τέτοια πρακτική, διακατεχόμενα από μια τάση ηρωοποίησης και λατρείας των ηγετών τους.

Σύμφωνα με τον Michels, τα δημοκρατικά κόμματα της εποχής δεν υιοθέτησαν τις αρχές της άμεσης λαϊκής κυριαρχίας για την εσωκομματική τους λειτουργία, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (Michels, 1997: 462). Αντιθέτως, τα δημοκρατικά κόμματα χαρακτηρίζονταν από μια βαθιά αριστοκρατική τάση, που καθορίζεται από δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η αναγκαιότητα ύπαρξης τεχνικής εξειδίκευσης, η οποία συντελεί στη γραφειοκρατική χειραφέτηση των ηγετών από τις μάζες. Ο δεύτερος είναι η αγωνιστική οργάνωση του κόμματος, όπου η δημοκρατία υποτάσσεται στην ταχεία ανταπάντηση, δηλαδή στην εξουσία απόφασης των κεντρικών γραφείων (Auernheimer, 1997: 26).

Ερμνεύοντας το έργο του Michels, ο Hartmann (2007: 16-18) υποστήριξε την ύπαρξη τριών βασικών παραγόντων που συντείνουν στην αναπόφευκτη παρουσία ολιγαρχικών τάσεων σε κάθε ανθρώπινη οργάνωση: α) Στους *τεχνικούς-διοικητικούς παράγοντες*, όπου ο ισχυρός ρόλος των ηγετών και των ηγετικών πολιτικών ομάδων υπαγορεύεται από τον μεγάλο αριθμό μελών της κάθε οργάνωσης, η οποία θα μπορούσε να καταστήσει εξαιρετικά δύσκολη τη λήψη αποφάσεων, ειδικά σε κρίσιμες περιστάσεις όπου απαιτούνται άμεσες λύσεις. β) Σε *ψυχολογικούς παράγοντες*, που σχετίζονται με την αδυναμία, αλλά και την έλλειψη ενδιαφέροντος των μαζών να ασχοληθούν με τα προβλήματα μιας οργάνωσης (Parry, 1970: 43). Ως εκ τούτου, είναι ικανοποιημένες με την εύρεση ενός ηγέτη ικανού να ασχοληθεί με τα συγκεκριμένα ζητήματα («ανάγκη για ηγεσία»). γ) Στους *διανοητικούς παράγοντες* και την εξειδικευμένη γνώση που κατέχει ο ηγέτης, ως αποτέλεσμα της ενασχόλησής του με τα συγκεκριμένα ζητήματα, μια δεξιότητα απαραίτητη για τη λειτουργία της οργάνωσης.

Στο έργο του, ο Michels δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάδει-

ξη του τρόπου εξαπάτησης των μαζών από τους ηγέτες. Με βάση τη συλλογιστική αυτή, οι ηγέτες ικανοποιούν περιστασιακά τις επιθυμίες των μαζών, ενώ για να τις ελέγξουν, το βασικότερο όπλο τους είναι η δημαγωγία, «υποκρινόμενοι» μέσω θεατρικών τεχνασμάτων, «... ότι δεν έχουν φιλοδοξία μεγαλύτερη από το να προσκυνήσουν και να υπηρετήσουν τις μάζες ως ταπεινοί δούλοι» (Michels, 1997: 268-269). Είναι σαφές ότι ο Michels εμπιστεύεται ελάχιστα την πλειοψηφία των πολιτών αλλά και τη λειτουργία των μαζικών πολιτικών κομμάτων. Θεωρούσε ότι η μετάθεση της ευθύνης και η ισχυροποίηση των ηγετών θα οδηγούσαν στην αυτο-αναπαραγωγή τους και τον δεσποτισμό, καθώς, όπως ανέφερε, «Είναι ευκολότερο να κυριαρχήσεις σ' ένα μεγάλο πλήθος, απ' ό,τι σ' ένα μικρό ακροατήριο» (Michels, 1997: 67· Keller, 1963: 81). Εν προκειμένω, σημαντικό ρόλο σε κομματικό επίπεδο διαδραματίζει και η διαδικασία λήψης αποφάσεων, όπου συμμετέχει μόνο μία ισχνή μειοψηφία (Michels, 1997: 90).

Αν και ο Michels αρχικά τάχθηκε υπέρ του άμεσου τρόπου λειτουργίας των κομμάτων, όπου η επιρροή των μελών θα είναι ουσιαστική και ισομερώς κατανομημένη, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο, μια άποψη την οποία λίγα χρόνια πριν είχε διατυπώσει και ο Ostrogorski (1964). Πρόκειται για μία συνθήκη που, εν πολλοίς, οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι πολιτικές ελίτ (Daadler, 2002: 40-42), έχοντας ως πρωταρχικό στόχο την ισχυροποίηση και την αναπαραγωγή τους.

Εν αντιθέσει με τους Mosca και Pareto, ο Michels εστίασε στο δομικό στοιχείο και στον τρόπο λειτουργίας των οργανισμών (π.χ., των κομμάτων), ως βασικό στοιχείο της ικανότητας των ελίτ να ασκούν εξουσία (Lachmann, 1990: 400). Στο έργο του (όπως, εν πολλοίς, ισχύει και στον Weber), το μείζον δεν είναι ο σοσιαλισμός ή ο καπιταλισμός, αλλά η σχέση μεταξύ δημοκρατίας και γραφειοκρατίας (Lipset, 1963: 10).

Για τον Michels, όσο μια οργάνωση, όπως το κόμμα, αναπτύσσεται, τόσο περισσότερο περιορίζεται η εστίαση σε αρχές και ιδεολογία, εκλαμβάνοντας οποιαδήποτε εσωκομματική ιδεολογική διαμάχη ως ενοχλητικό εμπόδιο. Σε αυτό το πλαίσιο, βασική στοχο-

θεσία συνιστά η εξασφάλιση του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού νέων μελών, για τις γραφειοκρατικοποιημένες πλέον οργανώσεις. Η συγκεκριμένη τάση ενισχύεται από τον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα των κομμάτων και την προσπάθεια εξασφάλισης του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ψήφων, γεγονός που, σύμφωνα με τον Michels, σε μεγάλο βαθμό οδηγεί στην ενίσχυση της δύναμης δύο κύριων ομάδων που υφίστανται σ' ένα κόμμα. Πρόκειται για τους γραφειοκράτες του κόμματος που διαθέτουν εξειδικευμένη γνώση, και τους εκλεγμένους βουλευτές, η δύναμη των οποίων δεν προέρχεται μόνο από τα κομματικά μέλη, αλλά και από το πολύ μεγαλύτερο εκλογικό ακροατήριο μέσω του οποίου έχουν εκλεγεί (Parry, 1970: 43-44). Ως εκ τούτου, κατά τον Michels, «...το κυριότερο πεδίο της κομματικής δράσης είναι η προεκλογική εκστρατεία και η αγκιτάσια προς άγρα νέων μελών» (1997: 503).

Αναμφίβολα, στο έργο του Michels εντοπίζονται θέσεις και απόψεις (π.χ., αναφορικά με τον ρόλο των προεκλογικών εκστρατειών) που απασχόλησαν ιδιαίτερος τη θεωρία των κομμάτων κατά τις επόμενες δεκαετίες, όπως, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις του πολυσυλλεκτικού κόμματος του Kirchheimer (1966) και του επαγγελματικού-εκλογικού κόμματος του Panebianco (1988).

Ο Michels συνέδεσε τον προβληματικό τρόπο λειτουργίας των κομμάτων με την ίδια τη λειτουργία της δημοκρατίας. Βασική διάσταση της κριτικής του έναντι της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αποτέλεσε η ανάδειξη των αριστοκρατικών της χαρακτηριστικών. Την εν λόγω διαδικασία ταύτισε με τον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων, καθώς «...στο πλαίσιο του σύγχρονου κομματικού βίου, η αριστοκρατία παρουσιάζεται συχνά με δημοκρατική μορφή, ενώ το περιεχόμενο της δημοκρατίας διαποτίζεται με αριστοκρατική ουσία. Αριστοκρατία με δημοκρατική μορφή αφενός, δημοκρατία με αριστοκρατικό περιεχόμενο αφετέρου» (Michels, 1997: 46).

Ο Michels, όπως και οι υπόλοιποι θεωρητικοί της Ιταλικής Σχολής των Ελίτ, υπήρξε επικριτικός έναντι της δημοκρατίας, για την οποία θεωρούσε πως «...οδηγεί στην ολιγαρχία, γίνεται ολιγαρχία» (1997: 13), αλλά και ότι «...οι अपαραγνώριστες στην κοινωνία

μας σχέσεις οικονομικο-κοινωνικής εξάρτησης καθιστούν αδύνατη την ύπαρξη της ιδανικής δημοκρατίας στον κρατικό βίο» (1997: 47).

Η συνθήκη αυτή στο έργο του Michels, σε μεγάλο βαθμό προκύπτει από τη σχέση που υπάρχει σε όλες τις οργανώσεις μεταξύ ηγετών και γραφειοκρατίας και οδηγεί στο να μην προκύπτει μία πραγματική δημοκρατία, που να ελέγχεται και να αντικατοπτρίζει την πραγματική βούληση των πολιτών. Την εν λόγω άποψη, υπό προϋποθέσεις, ενστερνίζονται και πλουραλιστές θεωρητικοί όπως ο Lipset (2001: 3). Επιπροσθέτως, υποστήριξε ότι στην πραγματικότητα, η διαμάχη μεταξύ αριστοκρατίας και δημοκρατίας ή μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης δεν είναι τίποτα περισσότερο από μία διαμάχη μεταξύ μιας μειοψηφίας που βρίσκεται ήδη στην εξουσία και μιας μειοψηφίας που θέλει να την αποκτήσει. Και αυτό γιατί η συγκεκριμένη διαδικασία δεν προκαλεί την εξολοκλήρου αντικατάσταση της παλαιάς μειοψηφίας από μία καινούρια, αλλά την αποκρουστικότητα και των δύο (Michels, 1997: 518-521· Hartmann, 2007: 16-18) – μια τάση που υφίσταται και στις διαμάχες που παρατηρούνται στο εσωτερικό των κομμάτων (Panebianco, 1988: 249).

Ο Michels στηρίζει την παραπάνω άποψη στο γεγονός ότι σε μία αντιπροσωπευτική δημοκρατία δεν επιδιώκεται η πλήρης εξάλειψη του αντιπάλου (π.χ., στη διαμάχη μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης), ενώ και στις περιπτώσεις εναλλαγής αριστοκρατικών πολιτευμάτων και δημοκρατικών δεν ενέσκηψε πλήρης περιθωριοποίηση των στελεχών του παλαιού καθεστώτος (π.χ., στις περιπτώσεις της Γαλλίας και της Γερμανίας στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα). Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει αναφερόμενος στη θεωρία του Pareto για την κυκλοφορία των ελίτ, «...ορισμένα μόνο σημεία μπορούμε να δεχθούμε ως αληθή, δεδομένου ότι η περιγραφόμενη διαδικασία δεν εκτυλίσσεται τόσο ως καθαυτό αντικατάσταση, παρά ως αδιάλειπτη συγχώνευση των νέων στοιχείων με τα παλαιά» (Michels, 1997: 519). Η θέση του αυτή συνιστά και μια σημαντική διαφοροποίηση από τις αντίστοιχες προσεγγίσεις των Mosca και Pareto, οι οποίοι εστίασαν στις συνθήκες αντικατάστασης των ελίτ.

Επιπροσθέτως, ο Michels υποστηρίζει ότι η αντικατάσταση των

ηγετικών πολιτικών ομάδων σε μια κοινωνία είναι κάτι εξαιρετικά σπάνιο, καθώς προϋποθέτει την εναλλαγή της κυριαρχίας μιας κοινωνικής ομάδας ή τάξης, τόσο στο επίπεδο της οικονομίας όσο και στο ηθικό επίπεδο. Επικαλούμενος, μεταξύ άλλων παραδειγμάτων, τη Γαλλική Επανάσταση, ως μια περίπτωση πραγματικής εναλλαγής, υποστήριξε ότι αυτή επετεύχθη ως αποτέλεσμα αλλαγών στο οικονομικό πεδίο, δεδομένου ότι «...η αστική τάξη είχε προ πολλού υπερβάλει σε πλούτο τους ευγενείς...», αλλά και στο ηθικό και διανοητικό, καθώς «...τα φλογερά συγγράμματα των Voltaire, D'Alembert, Rousseau, Holbach, Diderot κ.ά... είχαν ήδη υποσκάψει –με την ιστορική έρευνα– το ηθικό πολύ μεγάλης μερίδας της αριστοκρατίας και του κλήρου» (Michels, 1997: 333-346).

Αναμφισβήτητα, το έργο του Michels διακρίνεται από την προσπάθεια εύρεσης και ανάδειξης των ιδεατών χαρακτηριστικών που θα έπρεπε να έχει ένα πολίτευμα. Ενδεικτικό παράδειγμα ως προς τη συγκεκριμένη συνθήκη είναι η θέση που διατυπώνει για την κληρονομική μοναρχία, αλλά και τη δημοκρατία αναφορικά με τη διάρκεια των αξιωμάτων. Στη μεν πρώτη, υποστηρίζει ότι σημαντικό πλεονέκτημα της κληρονομικής μοναρχίας αποτελεί το γεγονός ότι ο ηγεμόνας φροντίζει για τα παιδιά και τους διαδόχους του, ούτως ώστε να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες για να αναλάβουν σημαντικά αξιώματα, ενώ, παράλληλα, επιθυμώντας να διατηρήσει την ισχύ και τη θέση του, απέχει από τη σπατάλη και επιδεικνύει πραγματικό ενδιαφέρον για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του έναντι της κοινωνίας (Michels, 1997: 160· Keller, 187-188). Στη δε δεύτερη, ο Michels στηλιτεύει τη μακροχρόνια θητεία σε αξιώματα, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο αποτελεί κίνδυνο για τη δημοκρατία (Michels, 1997: 152 & 159-160). Βέβαια, εδώ προκύπτει και μια αντίφαση στο έργο του Michels, καθώς, ενώ στην περίπτωση της δημοκρατίας αναδεικνύει την αναγκαιότητα συχνής εναλλαγής στα αξιώματα, δεν φαίνεται να προσεγγίζει αρνητικά τη μακροχρόνια κατοχή αξιωμάτων που η κληρονομική μοναρχία συνεπάγεται.

Προβαίνοντας σε μία γενικότερη κριτική για το περιεχόμενο των πολιτευμάτων, αναγνώρισε ότι η δημοκρατία αποτελεί το λιγότερο

4

Οι σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις για τις ελίτ

4.1 Εισαγωγή

Στις σελίδες που προηγήθηκαν έλαβε χώρα μία συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων θεωριών για τις πολιτικές ελίτ, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τα τέλη του 19ου αιώνα έως και τη δεκαετία του 1970. Όμως, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά, ο προσανατολισμός της μελέτης για τις πολιτικές ελίτ μεταβλήθηκε αισθητά. Στην εξέλιξη αυτή, ισχυρό ρόλο διαδραμάτισε μία σειρά από παραμέτρους, όπως η εμφάνιση του τρίτου κύματος εκδημοκρατισμού, η κατάρρευση των πρώην σοσιαλιστικών κρατών, η ισχυροποίηση του ρόλου των διεθνών οργανισμών, καθώς και η μετατόπιση ενός μέρους της διαδικασίας λήψης αποφάσεων από το εθνικό επίπεδο στο υπερεθνικό. Στις εξελίξεις αυτές πρέπει να προστεθούν οι αλλαγές που συντελέστηκαν σε κοινωνικό επίπεδο, οι οποίες επέδρασαν σημαντικά στον τρόπο συμπεριφοράς των πολιτικών ελίτ, όπως η αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων και η ισχυροποίηση του ρόλου των πολιτικών ηγετών, η συρρίκνωση του ρόλου των ιδεολογιών, αλλά και η σημαντική ενδυνάμωση των ΜΜΕ και των νέων τεχνολογιών, όσον αφορά τη λειτουργία του πολιτικού φαινομένου.

Συνοψίζοντας μερικά από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των σύγχρονων θεωριών για τις ελίτ, ο Evans (2011: 79-80) εντοπίζει τις ακόλουθες τέσσερις εξελίξεις:

- A)** «Οι κυβερνώντες την κοινωνία είναι δεσμευμένοι σε μια συνεχή διαδικασία ανταγωνισμού για την επικράτησή τους ως ελίτ.
- B)** Ενώ η βάση του χωρικού προσδιορισμού αυτής της ομάδας παραμένει το έθνος-κράτος, η σύγχρονη παγκόσμια αναγκαιότητα επιβάλλει δεσμούς ή/και συμμετοχή σε παγκόσμια δίκτυα ομάδων ελίτ, προκειμένου να διατηρηθεί το κοινωνικό έρεισμα της εξουσίας της.
- Γ)** Η άρχουσα ελίτ παραμένει «κλειστή» για τους κυβερνώμενους.
- Δ)** Τα ερείσματα εξουσίας των μελών της καθορίζονται από ευρύτερο φάσμα πόρων – οικονομικών, πολιτικών, ιδεολογικών, τεχνικών».

Υπό το παραπάνω πρίσμα, η σύγχρονη μελέτη για τις πολιτικές ελίτ αποκτά διαφορετικά χαρακτηριστικά, με έμφαση, είτε στην ανάδειξη νέων παραμέτρων, είτε στον επαναπροσδιορισμό των υφιστάμενων χαρακτηριστικών τους. Αυτή η θεωρητική εξέλιξη, κατά κύριο λόγο αναπτύσσεται από συγκεκριμένους εκπροσώπους των σύγχρονων προσεγγίσεων, όπως οι John Higley, Heinrich Best, Mattei Dogan, Jan Pakulski, Luca Verzichelli, Maurizio Cotta, Ursula Hoffmann-Lange, Eva Etzioni-Halevy, Murray Milner και Michael Burton, στις θέσεις των οποίων θα αναφερθούμε στις σελίδες που ακολουθούν. Ως προς την ανάλυση των κυριότερων θέσεων της περιόδου, δεν θα ακολουθηθεί η δομή που επιλέχθηκε στα προηγούμενα δύο κεφάλαια, δηλαδή αυτή της χρονικής παράθεσης, αλλά της εστίασης σε επιμέρους μεταβλητές ανάλυσης. Πρόκειται για μία επιλογή που προκύπτει βάσει δύο κύριων λόγων: Αφενός, γιατί ένα σημαντικό μέρος αυτών των θεωρητικών προσεγγίσεων έχει προκύψει ως αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ των προαναφερόμενων θεωρητικών. Αφετέρου, γιατί σε πολλές περιπτώσεις οι συγκεκριμένες αναλύσεις εκκινούν από κοινές παραδοχές, και ως εκ τούτου είναι πιο εύκολο να αποτυπωθούν και να γίνουν πιο κατανοητές οι βασικές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους. Άλλωστε, βασικό χαρακτηριστικό των εν λόγω σύγχρονων θεωριών είναι ο βαθμιαίος περιορισμός της διάκρισης μεταξύ των μοντέλων της κυρίαρχης ελίτ και του πλουραλισμού των ελίτ (Best & Higley, 2018: 4), μιας και στο μεγαλύτερο μέρος των συγκεκριμέ-

ων θεωριών είναι αποδεκτή η άποψη της ύπαρξης διαφορετικών κατηγοριών ελίτ σε μια κοινωνία. Η εξέλιξη αυτή, σε μεγάλο βαθμό προέκυψε από την ανάλυση των σύγχρονων προσεγγίσεων, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο, φέρνοντας στο επίκεντρο την πολυπλοκότητα του τρόπου λειτουργίας και διαμόρφωσης των σύγχρονων ελίτ. Άλλωστε, και στις περιπτώσεις των συγγραφέων που φαίνεται να αντλούν στοιχεία από την προσέγγιση της κυρίαρχης ελίτ (π.χ., Hartmann, Milner), είναι εμφανές το ότι η ερμηνευτική ανάλυση που ακολουθούν είναι πολύ πιο «ανοικτή» ως προς τον προσδιορισμό και την περιγραφή των ελίτ.

Με βάση τα παραπάνω, η ανάλυση που ακολουθεί επιμερίζεται σε τρεις κύριες κατηγορίες. Στην πρώτη παρουσιάζεται ο τρόπος ανάδειξης και διαμόρφωσης των ελίτ στις σύγχρονες κοινωνίες, και δίνεται βαρύτητα σε ζητήματα όπως ο καθορισμός των κύριων κατηγοριών ελίτ, αλλά και η σχέση τους με τους πολίτες. Στη δεύτερη ενότητα αναλύονται οι κύριες επιδράσεις στον τρόπο λειτουργίας των ελίτ, ως αποτέλεσμα της ισχυροποίησης των διεθνών και υπερεθνικών οργανισμών σε σχέση με τη διαδικασία επηρεασμού και λήψης αποφάσεων κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Τέλος, στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται οι κυριότερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις από τη σκοπιά των θεωριών των ελίτ που επιδιώκουν να αναλύσουν τις συνθήκες κρίσης, ή εκδημοκρατισμού που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες.

4.2 Ανάδειξη και διαμόρφωση των ελίτ στις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις

Βασικά σημεία διερεύνησης των σύγχρονων θεωριών για τις ελίτ είναι, αφενός ο καθορισμός τους στις σύγχρονες κοινωνίες, αφετέρου ο τρόπος λειτουργίας τους. Στο πλαίσιο αυτό, ο προσδιορισμός των διαφορετικών *κατηγοριών ελίτ* και η *διαφοροποίησή* τους (elite differentiation) στις σύγχρονες κοινωνίες συνιστούν σημα-

ντικά αναλυτικά στοιχεία. Εκκινώντας από τη λογική που αναπτύχθηκε ήδη, στις πρώτες θεωρίες του δημοκρατικού ελιτισμού, και ιδιαίτερα των πλουραλιστικών θεωριών για τις ελίτ (π.χ., Lasswell, Mannheim, Keller, Putnam), η ύπαρξη πολλών και διαφορετικών ελίτ σε διάφορους τομείς της κοινωνίας (π.χ., πολιτική, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός) αποτελεί βασική παραδοχή της συγκεκριμένης ανάλυσης. Η αναφορά αυτή σχετίζεται με την ουσιαστική διεύρυνση του αριθμού τους στο πλαίσιο των σύγχρονων κρατών, ως αποτέλεσμα της πολυπλοκότητας των σύγχρονων κοινωνιών σε διαφορετικά επίπεδα (π.χ., καταμερισμός εργασίας, παγκοσμιοποίηση, πολυπολιτισμικότητα σύγχρονων κοινωνιών, 4η Βιομηχανική επανάσταση). Ως αποτέλεσμα της εξέλιξης αυτής, η μελέτη των παραπάνω θεωρητικών προσεγγίσεων δεν περιορίζεται στον καθορισμό τους, αλλά περιλαμβάνει και την ανάλυση ή εξέταση του τρόπου με τον οποίο συμπεριφέρονται οι διάφορες κατηγορίες ελίτ, τόσο μεταξύ τους όσο και σε πολιτικό επίπεδο (Burton & Higley, 2001: 184).

Στο πνεύμα αυτό, η Etzioni-Halevy (1993: 97-98) αναφέρεται στην αναγκαιότητα της ύπαρξης ενός *πλουραλισμού των ελίτ*, αλλά και μιας *αυτονομίας των ελίτ* (elite autonomy) στις σύγχρονες κοινωνίες. Με τον όρο «πλουραλισμός των ελίτ», ακολουθώντας την παράδοση των αντίστοιχων προσεγγίσεων του προηγούμενου κεφαλαίου, αναφέρεται στην αναγκαιότητα ύπαρξης πολλών και διαφορετικών κατηγοριών ελίτ, μεταξύ των οποίων πρέπει να διαμοιράζεται η εξουσία, σύμφωνα με την οποία αμφισβητείται η κυριαρχία κάποιας ελίτ έναντι των υπολοίπων (Hartmann, 2007: 35-40). Αντίστοιχα, με τον όρο «αυτονομία των ελίτ», περιγράφει την αναγκαιότητα των διάφορων κατηγοριών ελίτ να λειτουργούν αυτόνομα και ανεξάρτητα από τον έλεγχο κάποιας συγκεκριμένης ελίτ (π.χ., την πολιτική ή την οικονομική). Για την επίτευξη του στόχου αυτού, θέτει στο επίκεντρο της ανάλυσής της τον έλεγχο των πόρων, υποστηρίζοντας ότι οι υλικοί, διοικητικοί και συμβολικοί πόροι που διατίθενται σε μια κοινωνία δεν πρέπει να ελέγχονται ή να διανέμονται αποκλειστικά από μία συγκεκριμένη ελίτ. Με βάση τα ανωτέρω, η θεσμική διάσταση της αυτονομίας των ελίτ προϋποθέ-

τει την αυτονομία μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών ελίτ, αλλά και μεταξύ των ελίτ και του κράτους.

Η εν λόγω προσέγγιση της Etzioni-Halevy είχε ουσιαστικότερη συνεισφορά στη διατύπωση ενός ερμηνευτικού πλαισίου για την ανάπτυξη του εκδημοκρατισμού στις σύγχρονες κοινωνίες, όπως θα διαπιστώσουμε και παρακάτω (βλ. ενότητα 4.4).

Ακολουθώντας την παραπάνω συλλογιστική αναφορικά με τη διαμόρφωση των ελίτ, ένα σημαντικότερο θέμα που συναντάται με ιδιαίτερη συχνότητα στις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, είναι αυτό της κινητικότητάς τους στο πλαίσιο μιας κοινωνίας και της δυνατότητας μετακίνησής τους από μια κατηγορία ελίτ σε μια άλλη. Στη θεωρία του Dogan (2003: 1), η *διαμόρφωση των ελίτ* (elite configuration) παρουσιάζεται ως κεντρικό σημείο, περιγράφοντας τη σχετική θέση και το μέγεθος των διαφορετικών κατηγοριών ελίτ (π.χ., πολιτικές, γραφειοκρατικές, οικονομικές) ως προς την κατανομή της εξουσίας. Προκειμένου να διερευνηθεί περαιτέρω η σχετική θέση των ελίτ, πρέπει να εξεταστεί και ο βαθμός κινητικότητας μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών ελίτ (ένας όρος που δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον όρο «κυκλοφορία των ελίτ» του Pareto), υποδηλώνοντας επί της ουσίας την αναγκαιότητα μελέτης της εναλλαγής και της παραμονής των στελεχών τους σε αξιώματα των ελίτ (π.χ., μετακίνηση από μια ισχυρή γραφειοκρατική ή επιχειρηματική θέση, σε μια εξίσου ισχυρή πολιτική θέση, όπως, για παράδειγμα, σ' ένα κυβερνητικό αξίωμα). Τη διαδικασία αυτή ο Dogan την ορίζει ως *αλληλοδιείσδυση των ελίτ* (elite interpenetration, ή elite interlock). Μάλιστα, εξειδικεύοντας τη συγκεκριμένη προσέγγιση, αναφέρεται και στον όρο «εναλλαγή των ελίτ» (elite interchangeability) (Dogan, 2003: 5-6). Η βασική διαφορά μεταξύ των δύο όρων, επί της ουσίας έγκειται στον τρόπο διαμόρφωσης των ελίτ στις διαφορετικού είδους κοινωνίες. Ενώ ο όρος «αλληλοδιείσδυση των ελίτ» προϋποθέτει την ύπαρξη διαφορετικών κατηγοριών ελίτ σε μια κοινωνία, ο όρος «εναλλαγή» παραπέμπει σε μια ενιαία και αδιαφοροποίητη ελίτ, όπου η αλλαγή μεταξύ διαφορετικών θέσεων (π.χ., από μια στρατιωτική σε μια πολιτική θέση) δεν υποδηλώνει ταυτόχρονα και

τη μετακίνηση σε μια διαφορετική κατηγορία ελίτ (π.χ., σε παλαιότερα καθεστώτα, όπως της Τσαρικής Ρωσίας, ή στη σύγχρονη εποχή, σε χώρες όπου υφίσταται μια ενιαία και ισχυρή ελίτ, που χαρακτηρίζονται από ελλειμματικές μορφές δημοκρατίας). Ενώ, λοιπόν, ο πρώτος όρος παραπέμπει περισσότερο στις πλουραλιστικές θεωρίες των ελίτ, είναι σαφές ότι ο δεύτερος σχετίζεται, κατά κύριο λόγο, με το μοντέλο της κυρίαρχης ελίτ, και ιδιαίτερα με την Ιταλική Σχολή.

Η διαδικασία αυτή, και κυρίως η περίπτωση της αλληλοδιείσδυσης των ελίτ, σε μεγάλο βαθμό συνάδει και με τη *θεωρία της περιστρεφόμενης πόρτας*, η οποία είναι εξαιρετικά επίκαιρη και εν πολλοίς εξετάζει την ίδια ακριβώς διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την ανάληψη ισχυρών αξιωμάτων σε διαφορετικά πεδία της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής δραστηριότητας, με τις αντίστοιχες εξελίξεις, ιδιαίτερα σε διεθνές επίπεδο (π.χ., στην Ε.Ε.), να παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον.

Αναμφισβήτητα, οι περισσότερες σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις σχεδόν ταυτίζονται με τις προσεγγίσεις της πλουραλιστικής σχολής των ελίτ. Πλέον, οι ελίτ δεν αντιμετωπίζονται ως μία ομοιογενής ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά, αλλά εκλαμβάνονται ως κοινωνικά ετερογενείς ομάδες (Hartmann, 2007: 37-38), οι οποίες χαρακτηρίζονται από έναν σημαντικό βαθμό αυτονομίας, τόσο σε επίπεδο λειτουργίας όσο και σε επίπεδο διαθέσιμων οργανωτικών και προσωπικών πόρων (Best, 2018: 334· Hoffmann-Lange, 2018a: 56). Οι εν λόγω θέσεις συναντώνται και σε προγενέστερες θεωρίες του πλουραλιστικού ρεύματος, όπως, για παράδειγμα, της Keller, του Mannheim και του Lasswell. Εν πολλοίς, η εξέλιξη αυτή απορρέει από την πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνιών, οι οποίες έχουν συντελέσει στην ανάδειξη διαφορετικών κατηγοριών ελίτ, από ένα ευρύ φάσμα τομέων της κοινωνίας. Η συνθήκη αυτή συνάδει και επί της ουσίας αιτιολογείται από το γεγονός ότι οι επιμέρους κατηγορίες των ελίτ, όχι μόνο δεν διαθέτουν απαραίτητα παρεμφερείς στόχους, αλλά και, σε πολλές περιπτώσεις, έχουν αντικρουόμενες επιδιώξεις και πρακτικές λειτουργίας. Οι αντικρουόμενοι στόχοι που ενδέχεται να εντοπίζονται μεταξύ οικονομικών ελίτ και ελίτ των συνδικάτων